

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De politieke betekenis van maatschappelijke participatie

Deth, J.W. van

Citation

Deth, J. W. van. (1992). De politieke betekenis van maatschappelijke participatie. *Acta Politica*, 27: 1992(4), 425-443. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449995>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449995>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- newest liberal institutionalism'. In: *International Organization*, 42.
- Grieco, J.M. (1990), *Cooperation among nations. Europe, America, and non-tariff barriers to trade*. Cornell University Press, Ithaca and London.
- Jervis, R. (1989), 'War and misperception'. In: R.I. Rotberg and T.K. Rabb (eds.), *The origin and prevention of major wars*. Cambridge University Press, Cambridge etc.
- Keohane, R.O. (1989), *International institutions and state power: essays in international relations theory*. Greenwood Press, Boulder.
- Krasner, S.D., (ed.) (1983), *International regimes*. Cornell University Press, Ithaca and New York.
- Kreps, D.M. (1990), *A course in microeconomic theory*. Harvester Wheatsheaf, New York etc.
- Lieshout, R.H. (1992), 'The theory of games and the formation of defensive alliances'. In: *Acta Politica*, XXVII.
- Morgenthau, H.J., (ed.) (1978), *Politics among nations. The struggle for power and peace*. Alfred A. Knopf, New York.
- Nicholson, M. (1987), 'The conceptual bases of The War Trap'. In: *Journal of Conflict Resolution*, 31.
- Nozick, R. (1974), *Anarchy, state and utopia*. Basic Books, New York.
- Olson, M. (1965, 1971), *The logic of collective action. Public goods and the theory of groups*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. etc.
- Organski, A.F.K. (1958, 1968), *World politics*. Alfred A. Knopf, New York.
- Popper, K. (1982), *Unended quest. An intellectual autobiography*. Fontana/Collins. London etc.
- Riker, W.H., and P.C. Ordeshook (1973), *An introduction to positive political theory*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Schumpeter, J.A. (1954, 1982), *History of economic analysis*. Allen & Unwin, London etc.
- Simon, H. (1947, 1961), *Administrative behavior*. MacMillan, New York.
- Simon, H. (1957), *Models of man*. Wiley, New York.
- Smith, A. (1979), *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Oxford University Press, Oxford.
- Snidal, D. (1991), 'Relative gains and the pattern of international cooperation'. In: *American Political Science Review*, 85.
- Snyder, G.H., and P. Diesing (1977), *Conflict among nations. Bargaining, decision making, and system structure in international crises*. Princeton University Press, Princeton.
- Taylor, M. (1987), *The possibility of cooperation*. Cambridge University Press, Cambridge etc.
- Waltz, K. (1979), *Theory of international politics*. Addison-Wesley, Reading, Mass.
- Williamson, O.E. (1975), *Markets and hierarchies: analysis and antitrust implications. A study in the economics of internal organization*. The Free Press, New York.
- Williamson, O.E. (1985), *The economic institutions of capitalism. Firms, markets, relational contracting*. The Free Press, New York.

Onderzoek

De politieke betekenis van maatschappelijke participatie

J.W. van Deth

Inleiding

Het uitbrengen van een stem bij verkiezingen is slechts één van de wijzen waarop de burger kan participeren in de besluitvorming in de samenleving. Op politiek gebied staan ook andere instrumenten ter beschikking. Zo kan men deelnemen aan handtekeningacties, campagnes van politieke partijen of zelf contact opnemen met een wethouder. Naast dergelijke activiteiten, participeren mensen in allerlei organisaties die niet specifiek gericht zijn op het bereiken van politieke doelen. Daarbij kan men denken aan het lidmaatschap van sportverenigingen, kerkbesturen, vrouwenorganisaties of beroepsverenigingen. Hoewel dergelijke organisaties meestal niet zijn gericht op het bereiken van politieke doelen, vervullen zij een dubbelfunctie in de contacten tussen overheid en burger. Het bestuur verkrijgt informatie over de wensen en problemen onder de bevolking via deze organisaties, terwijl diverse organisaties betrokken zijn bij de uitvoering van bijvoorbeeld het sportbeleid of het cultuurbeleid van de overheid. Op die wijze spelen maatschappelijke organisaties een belangrijke rol in de contacten tussen burger en overheid, ook al behoort een dergelijke taak niet tot de primaire doelstelling van veel organisaties.

Deelname aan allerlei organisaties is lange tijd gezien als een belangrijk instrument van burgers om de politieke besluitvorming te beïnvloeden. Auteurs als Tocqueville benadrukten de waarde van dergelijke vormen van participatie voor het democratisch gehalte van een samenleving. Het proces van *individualisering* heeft ook aan dit gebruik een einde gemaakt. Politieke participatie in een moderne democratie kreeg na de jaren zestig vooral ook het karakter van 'opkomen voor jezelf' met modieuze termen als *zelfontplooiing* als ideologische dekmantel. In de jaren tachtig lijkt het tij wat te keren. De grenzen van democratische besluitvorming in de verzorgingsstaat komen in zicht en decentralisatie, deconcentratie, deregulering en privatisering moeten de politiek dichter bij de burgers brengen. Daarbij wordt

niet alleen en niet in de eerste plaats gedacht aan de burger als individu, maar aan de burger als lid van een wijk- of deelraad, een speeltuinvereniging, een ouderorganisatie of een kerkbestuur. Het zijn dergelijke organisaties die het *maatschappelijk middenveld* vormen en die in een *zorgzame samenleving* de sociale kaders moeten bieden waarbinnen de burger kan deelnemen aan de besluitvorming. De kwaliteit van de samenleving is daarbij volgens bij voorbeeld premier Lubbers in het geding:

'... de erosie van processen in de samenleving waardoor mensen aan gedragsnormen worden herinnerd en het wegvallen van sociale verbanden vergrootten het beroep op de overheid om met normen het gat te vullen (of zelfs meer te presteren dan die voorheen informele normering heeft opgeleverd) ... Politiek zelfs in zijn ruime definitie – dus de gehele trias politica omvattend – kan dat niet alleen af. De politiek moet daarom steeds meer verantwoordelijkheden willen delen; steunend op burgers en groepen van burgers, waarbij de maatschappij zo functioneert, dat burgers voor zich en gezamenlijk hun bijdrage aan een kwalitatief goede samenleving leveren' (Lubbers 1990: 27).

Met dergelijke standpunten is het romantische idee van vrijwillige organisaties als panacee voor de kwalen van een door overmatig individualisme geteisterde verzorgingsstaat weer terug in de discussies over de mogelijkheden voor participatie door burgers in een democratische samenleving. Die organisaties worden niet alleen door CDA-politici gezien als onmisbare elementen van een dergelijke samenleving. De *New York Times* van 24 mei 1992 signaleert een 'new kid on the political block' met de opkomst van *Communitarianism* als de beweging die pleit voor de noodzaak van participatie in allerlei organisaties voor '... building character and instilling the virtues of citizenship'. In meer traditionele benaderingen vervullen organisaties van burgers een soort bufferfunctie tussen het individu en de gevolgen van het proces van voortgaande modernisering. De socioloog Berger verwijst bij voorbeeld naar 'discontents and dangers of modern life' en stelt:

'The best defenses against the threat are those institutions, however weakened, which still give a measure of stability to private life. These are, precisely, the mediating institutions, notably those of family, church, voluntary association, neighbourhood and subculture' (Berger 1977: 134).

Tegen deze behoudende visie op de rol van organisaties in de samenleving en de vertaling ervan in neoconservatieve aanbevelingen voor het optreden van de overheid is bezwaar gemaakt vanuit radicaal-democratisch perspectief. Onder anderen Evans en Boyte pleiten voor de bescherming van wat zij noemen de 'free space' in de samenleving:

'... particular sorts of public places in the community, what we call free spaces, are the environments in which people are able to learn a new self-respect, a deeper and more assertive group identity, public skills, and values of cooperation and civic virtue. (...) These are, in the main, voluntary forms of association with a relatively open and participatory character – many religious organizations, clubs, self-help and mutual aid societies, reform groups, neighbourhood, civic and ethnic groups, and a host of other associations grounded in the fabric of community life. (...) Democratic action depends upon these free spaces, where people experience a schooling in citizenship and learn a vision of the common good in the course of struggling for change' (Evans en Boyte 1992: 17-8).

Uiteraard valt een empirische toets van de pretenties van deze traditionele en meer radicale benaderingen van de rol van vrijwillige organisaties in de samenleving buiten de mogelijkheden van een artikel als dit. In plaats daarvan concentreer ik me hier op de relatie tussen stemgedrag enerzijds en vormen van politieke en maatschappelijke participatie anderzijds. Bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen bleef circa de helft van de kiezers thuis. Betekent dit dat die thuisblijvers andere vormen van participatie hebben die als *alternatief* dienen voor de stembus? Of is politieke en maatschappelijke participatie vooral een *aanvulling* op het gebruik van het stemrecht? Dergelijke punten kunnen een positief antwoord opleveren op de vraag naar het gebruik van invloedsmogelijkheden in een democratische samenleving. De keerzijde van de medaille is echter dat een geringere betrokkenheid bij de gang van zaken in de samenleving zich evenzeer kan uiten in afkeer van velerlei vormen van participatie. In dat geval gaat het thuisblijven bij verkiezingen samen met een relatief geringe deelname aan andere vormen van participatie. Het zal duidelijk zijn dat vooral deze laatste situatie een ernstige bedreiging vormt voor hooggespannen verwachtingen over de compensatie die sociale verbanden kunnen bieden voor de kennelijk verslechterde relatie tussen individu en samenleving in het algemeen en de teruglopende deelname aan verkiezingen in het bijzonder.

De gevolgen van het individualiseringsproces zullen het meest zichtbaar (en voelbaar) zijn in de grote steden van ons land. Het is op die plaatsen dat de 'natuurlijke' sociale verbanden van de agrarische en kleinschalige dorpsgemeenschap zullen zijn ingeruild voor de anonimiteit van de hoog geïndustrialiseerde samenleving. Voor een analyse van de relatie tussen stemgedrag en andere vormen van participatie kunnen we gebruik maken van de uitkomsten van een grootschalig onderzoek zoals dat in de zomer van 1991 is gehouden onder de inwoners van Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Nijmegen, Tilburg, Utrecht en Zwolle.¹ Naast de vragen over deelname aan de verkiezingen voor de gemeenteraad en voor de Tweede Kamer, dis-

tilleren we uit de uitgebreide vragenlijst hier drie terreinen voor nader empirisch onderzoek: (1) de vormen en het niveau van participatie gericht op de overheid, (2) de deelname aan allerlei organisaties en verenigingen en (3) de relaties tussen deze wijzen om invloed uit te oefenen op de politieke besluitvorming.

Politieke participatie

Zoals opgemerkt, staan de burger in een democratische samenleving vele mogelijkheden ter beschikking om invloed uit te oefenen op het beleid van de overheid. Naast het uitbrengen van een stem, kan men contact opnemen met een ambtenaar, een politicus of een politieke partij. Daarnaast zijn activiteiten als deelname aan handtekeningenacties en demonstraties geaccepteerde vormen van politiek gedrag in een land als Nederland. Al deze invloedspogingen vat men samen onder de noemer 'politieke participatie'. Daarmee wordt bedoeld op 'alle vormen van gedrag die de burger in staat stellen invloed uit te oefenen op de besluitvorming in die sectoren van de samenleving waarin overheidsoptreden in het geding is of, naar zijn oordeel, zou moeten zijn' (Van Deth 1984: 197).

Voor het begrip 'politieke participatie' zijn vele definities opgesteld en tal van voorstellen gedaan voor een nadere onderverdeling van soorten participatie (bij voorbeeld een onderscheid in electorale, conventionele en onconventionele vormen).² Het uitbrengen van een stem bij verkiezingen hebben we hier al in een bijzondere positie geplaatst, doordat we vooral zijn geïnteresseerd in een antwoord op de vraag naar de relatie tussen stemgedrag en andere vormen van participatie. Deelname aan allerlei organisaties zal in de volgende paragraaf aan de orde komen bij de bespreking van maatschappelijke participatie. Dat betekent dat we ons hier kunnen beperken tot die activiteiten die direct zijn gericht op de beïnvloeding van het overheidsbeleid. In de vragenlijst is een serie activiteiten genoemd die de mogelijkheid bieden het gemeentebestuur op de hoogte te stellen van wensen, eisen, suggesties, etc. De respondenten is gevraagd of zij de volgende activiteiten hebben ontplooid:

- contact met raadslid opgenomen
- contact met wethouder of burgemeester opgenomen
- contact met gemeenteburgemeester opgenomen
- brief naar de gemeente gestuurd
- meegedaan aan handtekeningenactie
- aan een actiecomité meegedaan
- actie met buurt- of wijkorganisatie

- vereniging ingeschakeld
- contact met politieke partij opgenomen
- meegedaan aan demonstratie
- bezwaarschrift of klacht ingediend
- inspraakbijeenkomst bezocht
- hulp gevraagd aan anderen
- actie met organisatie van buitenlanders gevoerd
- meegedaan aan inspraak bij commissievergadering
- iets anders ondernomen

Deelname aan deze diverse vormen van politieke participatie loopt sterk uiteen. De populairste vorm is het deelnemen aan een handtekeningenactie (19%), gevolgd door een actie met de buurt (14%) en contact met een gemeenteburgemeester (13%).³ Zeldzaam zijn acties met organisaties van buitenlanders (2%) en het inspreken bij commissievergaderingen (2%). Circa 59% van de respondenten heeft nooit één van deze vormen van politieke participatie gebruikt, terwijl 5% zegt aan meer dan vijf vormen te hebben deelgenomen.⁴ Deze percentages geven aan dat de politieke participatie van de bevolking van de zeven grote steden beperkt is en op een beduidend lager niveau ligt dan de deelname aan gemeenteraadsverkiezingen (74% zegt 'zeker' of 'waarschijnlijk' te gaan stemmen).

Om na te gaan of deze serie participatiemogelijkheden is te reduceren tot enkele meer algemene typeringen van politieke participatie, is een principe-componentenanalyse uitgevoerd. Daarbij zijn de antwoorden gedichotomiseerd in 'heeft gedaan' enerzijds en alle andere antwoorden anderzijds. De gerooteerde oplossing resulteert in drie factoren met ieder een eigenwaarde groter dan 1 en een totale variantie van 45%. Belangrijker dan de technische details van deze analyse, is het feit dat de drie gevonden factoren goed te interpreteren zijn. In tabel 1 zijn de factorscores weergegeven. Op de eerste factor laden negen van de zestien vragen hoog. Deze factor omvat alle geaccepteerde, grotendeels geïnstitutionaliseerde vormen van participatie, zoals contacten met politici en ambtenaren, een beroep doen op organisaties of personen en inspreken op een commissievergadering. Deze factor zal hier worden aangeduid met het begrip *institutionele vormen van participatie*. De tweede factor blijkt te bestaan uit vier vragen die betrekking hebben op directe vormen van politieke participatie, zoals actie voeren en deelnemen aan handtekeningenacties. Gelet op het feit dat het hier veelal een duidelijk signaal aan het politieke bestel betreft, benoemen we de tweede factor met de term 'directe actie' of *protest*. De laatste factor is een verzameling van de resterende participatiemogelijkheden. Het gaat hier om bijzondere vormen van participatie zoals het meedoen aan een demonstratie

Tabel 1: Principale-componentenanalyse van gebruikte vormen van politieke participatie (geroteerde oplossing)

participatievorm:	factoren:			comm.:
	1	2	3	
Contact met raadslid	.76			.60
Contact met wethouder, burgemeester	.77			.59
Contact met gemeenteambtenaar	.58			.37
Brief naar de gemeente	.60			.43
Vereniging ingeschakeld	.50			.36
Contact politieke partij	.63			.44
Bezwaarschrift, klacht ingediend	.49			.39
Hulp gevraagd aan anderen	.45			.33
Heeft ingesproken bij commissievergadering		.47		.30
Meegedaan handtekeningenactie		.71		.52
Actie met buurt, wijkorganisatie		.78		.62
Aan een actiecomité meegedaan		.54		.44
Inspraakbijeenkomst bezocht		.54		.43
Meegedaan aan demonstratie			.60	.44
Actie met organisatie buitenlanders			.65	.46
Iets anders ondernomen			.67	.45
eigenwaarde	4.69	1.32	1.16	
cumulatieve variantie	29%	38%	45%	

Opm.: alle variabelen zijn gedichotomiseerd in 'heeft gedaan' en 'overige antwoorden' (N = 3400; varimax rotatie; Kaiser normalisatie). Alleen ladingen >.40 zijn hier gerapporteerd.

of het voeren van acties met organisaties van buitenlanders. De term *alternatieve vormen van participatie* lijkt hier het meest geschikt. Ook het feit dat de categorie 'iets anders ondernomen' hoog laadt op deze factor, komt in deze benaming tot uitdrukking.

De drie gevonden factoren zullen hier worden gebruikt voor de registratie van de vormen en het niveau van politieke participatie onder de bevolking van de zeven grote steden. Daarvoor zijn drie additieve schalen geconstrueerd die aangeven aan hoeveel activiteiten de respondent heeft deelgenomen. Voor elke activiteit krijgt de respondent één punt en de schalen hebben dan een bereik van 0-9, 0-4 en 0-3.⁵ Een nadere analyse geeft aan dat elk van de drie schalen een redelijk homogene verzameling vormt (Cronbach's alpha respectievelijk .76, .66 en .74).

Maatschappelijke participatie

De thuisblijvers bij gemeenteraadsverkiezingen of de mensen die niet deelnemen aan handtekeningenacties en demonstraties, zijn niet noodzakelijk degenen die geen of weinig betrokkenheid hebben bij het wel en wee van de buurt of de gemeente. Wellicht uiten veel mensen hun verbondenheid met de samenleving juist door te participeren in allerlei organisaties zonder zich te bekommeren om specifiek politieke zaken. In het onderzoek in de zeven grote steden hebben wij informatie verzameld over de deelname van burgers aan lokale organisaties zoals de wijkraad, sportverenigingen, actiegroepen en hobbyclubs. Daarnaast is bezien welke mensen lid zijn van landelijke organisaties zoals de consumentenbond, mensenrechtenorganisaties of beroepsverenigingen. In het eerste geval spreken we van *lokale maatschappelijke participatie*, in het tweede geval van *nationale maatschappelijke participatie*. Lidmaatschap en mate van betrokkenheid is gevraagd van de volgende organisaties:

<i>lokale maat.participatie:</i>	<i>nationale maat.participatie:</i>
- wijkraad/buurtvereniging	- omroeporganisatie
- parochiebestuur	- consumentenorganisatie
- moskee of tempel	- beroepsorganisatie/vakbond
- sportvereniging	- milieu en natuur
- cultuur/muziek/toneel	- derde wereld/mensenrechten
- gezelligheidsvereniging	- kerkelijk/religieus
- actiegroep	- kunst en cultuur
- huurdersvereniging	- patiëntenorganisatie
- hobbyclub	- vrouwenorganisatie
- bejaardenclub/soos	- politieke partij
- oudervereniging	- overige nationale organisaties
- kindervereniging	
- vrouwenorganisatie	
- buitenlanders	
- overige lokale organisaties	

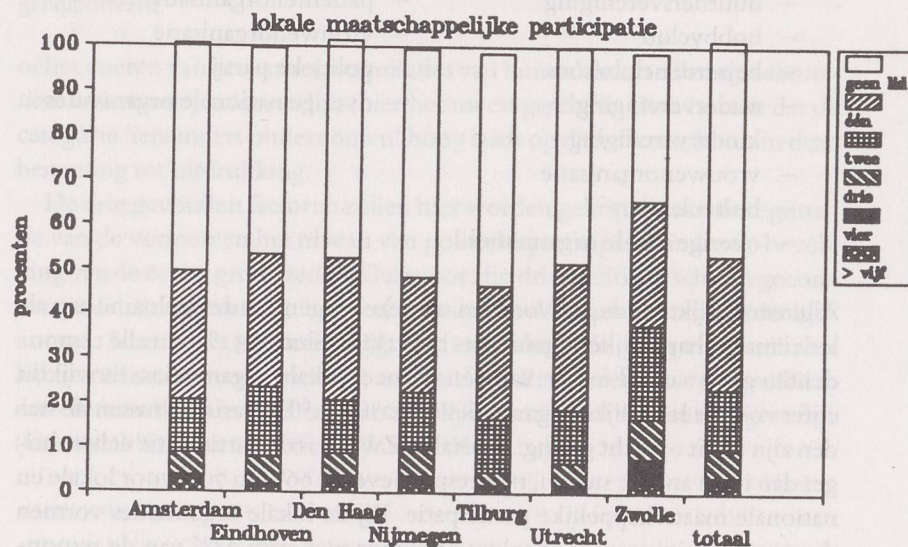
Allereerst blijkt uit de antwoorden op deze vragen dat de deelname aan allerlei maatschappelijke organisaties beperkt is. Slechts 51% van alle respondenten geeft aan lid te zijn van één of meer lokale organisaties, terwijl dit cijfer voor de landelijke organisaties op 72% ligt.⁶ De variaties tussen de steden zijn in dit opzicht gering. Vooral in Zwolle is de participatie echter hoger dan in de andere steden, met respectievelijk 66% en 79% voor lokale en nationale maatschappelijke participatie. Bij de lokale organisaties vormen de sportverenigingen de absolute koploper met circa 25% van de respon-

denten als leden. Geen enkele van de overige lokale organisaties trekt meer dan 9% van de respondenten. Van de nationale organisaties zijn de omroepverenigingen het populairst met 49% van de respondenten in de zeven grote steden. Hoewel de variatie hier wat groter is dan bij de lokale organisaties, is niet meer dan 10-20% van de respondenten lid van een nationale organisatie.

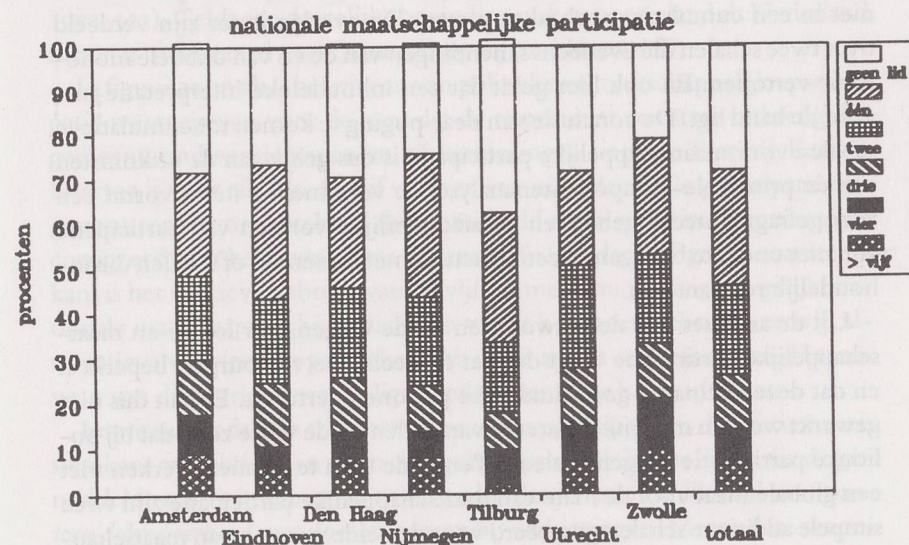
Nu zouden deze gegevens een verkeerd beeld geven van de maatschappelijke participatie als veel mensen lid zijn van meer dan één organisatie. Dat blijkt niet het geval te zijn. Als we alleen kijken naar de respondenten die lid zijn van een vereniging, dan is de inwoner van de zeven grote steden gemiddeld lid van slechts 1,80 lokale organisaties, met als hoogste participatiegraad 2,15 in Nijmegen en de laagste met gemiddeld 1,60 organisaties in Tilburg en Utrecht. Het gemiddelde aantal organisaties waarvan de inwoner van één van de grote steden lid is, bedraagt 2,53.⁷ In figuur 1a en 1b zijn de verdelingen weergegeven voor de verschillende niveaus van maatschappelijke participatie. Figuur 1a laat zien dat ongeveer de helft van de bevolking van geen enkele organisatie lid is en dat Zwolle een relatief hoog niveau van participatie heeft. Op soortgelijke wijze geeft figuur 1b aan dat ruim tweederde van de ondervraagden lid is van ten minste één nationale organisatie. In dit geval lijkt Tilburg een bijzonder positie in te nemen met een relatief laag niveau van participatie.

De series vragen naar lokale en nationale maatschappelijke participatie

Figuur 1a: maatschappelijke participatie (in procenten van het aantal respondenten)

Figuur 1b: nationale maatschappelijke participatie in procenten van het aantal respondenten

zouden kunnen dienen voor de constructie van instrumenten om deze beide begrippen te meten. Daarvoor is allereerst ook hier een principale-componentenanalyse uitgevoerd op de scores voor de beide afzonderlijke vragen naar lokale en nationale organisaties. Bovendien is een zelfde analyse uitgevoerd op de totale lijst van 26 organisaties en op de combinatie van de vragen naar politieke participatie met deze totale lijst. De resultaten van deze berekeningen zijn teleurstellend. Het blijkt niet mogelijk deze verzamelingen items te reduceren tot een beperkt aantal interpreteerbare factoren. Er is dus niet zoiets als een 'sportfactor' of een 'gezelligheidsfactor' te distilleren uit de data. Veelal vinden we acht of negen factoren met een eigenwaarde groter dan 1, terwijl zelfs in die gevallen de cumulatieve variantie niet boven de 50% uitkomt. Evenmin blijkt een groot deel van de items voor maatschappelijke participatie een plaatsje te vinden in de structuur voor politieke participatie zoals die is samengevat in tabel 1.

Een tweede mogelijkheid structuur te ontdekken in de gegevens over maatschappelijke participatie, is de toepassing van een (stochastisch) cumulatief schaalmodel.⁸ Ook de resultaten van deze analyses zijn teleurstellend. Van de verzameling van vijftien vragen naar lokale maatschappelijke participatie blijken er vijf in geen enkele schaal te passen, terwijl de overige items in vier afzonderlijke schalen met maximaal drie vragen uiteenvallen. De ge-

vonden schalen voldoen echter niet aan de eis van dubbele monotonie. Bovendien zijn deze kleine schalen inhoudelijk niet eenvoudig te interpreteren. Van de elf vragen naar nationale politieke participatie blijken er vier niet in een cumulatieve schaal te passen. De overige items zijn verdeeld over twee schalen die eveneens schendingen van de eis van dubbele monotonie vertonen. En ook hier geldt dat een inhoudelijke interpretatie niet voor de hand ligt. De conclusie van deze poging te komen tot cumulatieve schalen voor maatschappelijke participatie is dus gelijk aan de uitkomsten van de principale-componentenanalyse: de verzameling items vormt een zeer gefragmenteerd geheel en de afzonderlijke vormen van participatie zijn niet onder te brengen in een structuur met dimensies of schalen die inhoudelijk relevant zijn.

Uit de analyses van de antwoorden op de vragen naar lokale en maatschappelijke participatie volgt dus dat de deelname van burgers beperkt is en dat deze deelname geen duidelijke patronen vertoont. Er kan dus niet gewerkt worden met enkele latente variabelen op de wijze zoals dat bij politieke participatie mogelijk bleek. Teneinde toch te kunnen werken met een globale maat voor de mate van maatschappelijke participatie zijn twee simpele additieve schalen gecreëerd voor de beide vormen van maatschappelijke participatie. Iedereen die lid is van een organisatie krijgt daarvoor één punt. De resulterende schalen lopen van 0 tot 15 voor lokale maatschappelijke participatie en van 0 tot 11 voor nationale maatschappelijke participatie.⁹ Hoewel een toetsing van de homogeniteit van de schalen aan toont dat elk van de beide verzamelingen matig homogeen is (Cronbach's alpha respectievelijk .64 en .61), blijft de nu gevolgde werkwijze een kunstgreep. De keus is echter niet tussen twee goede alternatieven, maar tussen de mogelijkheid empirisch onderzoek te doen met globale instrumenten enerzijds, of helemaal geen empirisch onderzoek doen naar de achtergrond van maatschappelijke en politieke participatie anderzijds.

Electorale, politieke en maatschappelijke participatie

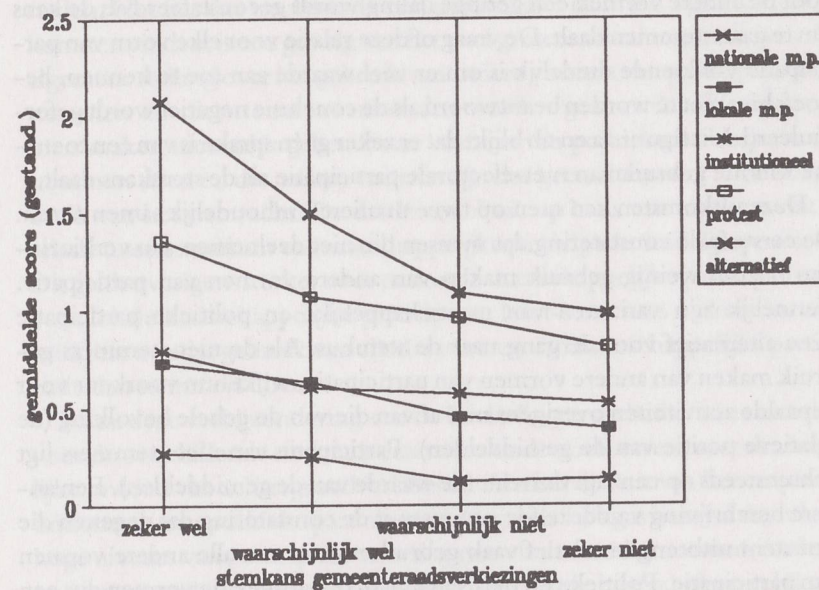
Met de drie instrumenten voor het registreren van politieke participatie en de twee voor maatschappelijke participatie, kunnen we nu de relatie met de opkomst bij verkiezingen nader onderzoeken. Vormen de niet-electorale activiteiten een aanvulling op of een alternatief voor het deelnemen aan verkiezingen? Uit eerder onderzoek onder Amerikaanse kiezers door onder anderen Olsen (1972) bleek al dat de verwachting dat maatschappelijke participatie een compensatie vormt voor een gering niveau van maatschappelijke participatie, weinig realistisch is. Uit zijn toets van de 'Social Partici-

pation Thesis'¹⁰ komt als duidelijke conclusie naar voren dat: '... participation in truly voluntary associations is positively and somewhat strongly related to voting turnout, regardless of the nature of the organization' (Olsen 1972: 323). Geldt een dergelijke bevinding ook voor een land als Nederland met een traditioneel sterk 'maatschappelijk middenveld'?

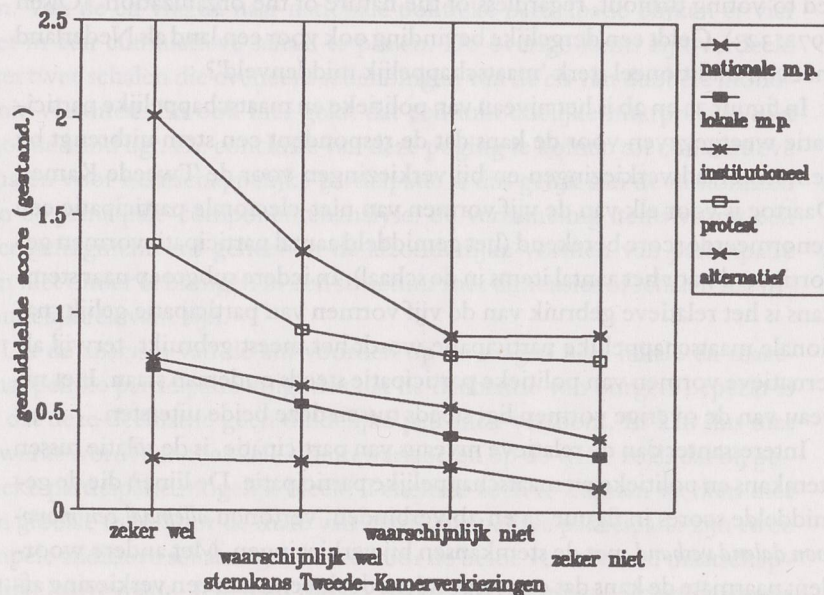
In figuur 2a en 2b is het niveau van politieke en maatschappelijke participatie weergegeven voor de kans dat de respondent een stem uitbrengt bij gemeenteraadsverkiezingen en bij verkiezingen voor de Tweede Kamer. Daartoe is voor elk van de vijf vormen van niet-electorale participatie een genormeerde score berekend (het gemiddeld aantal participatievormen gecorrigeerd voor het aantal items in de schaal). In iedere subgroep naar stemkans is het relatieve gebruik van de vijf vormen van participatie gelijk: nationale maatschappelijke participatie wordt het meest gebruikt, terwijl alternatieve vormen van politieke participatie steeds onderaan staan. Het niveau van de overige vormen ligt steeds tussen deze beide uitersten.

Interessanter dan de relatieve niveaus van participatie, is de relatie tussen stemkans en politieke en maatschappelijke participatie. De lijnen die de gemiddelde scores in figuur 2a en 2b verbinden, vertonen *allemaal een monotoon dalend verband* met de stemkansen bij verkiezingen. Met andere woorden: naarmate de kans dat een respondent deelneemt aan een verkiezing afneemt, neemt ook het gebruik van andere vormen van participatie af. Deze

Figuur 2a: Stemkans gemeenteraadsverkiezingen en andere vormen van participatie

Figuur 2b: Stemkans Tweede-Kamerverkiezingen en andere vormen van participatie

relatie is het sterkst voor nationale maatschappelijke participatie, terwijl voor de andere vormen een geringe daling wordt geconstateerd als de kans om te gaan stemmen daalt. De vraag of deze relatie voor elke vorm van participatie voldoende duidelijk is om er veel waarde aan toe te kennen, heeft hier niet te worden beantwoord als de conclusie negatief wordt geformuleerd. Uit figuur 2a en 2b blijkt dat er zeker géén sprake is van een toename van het gebruik van niet-electorale participatie als de stemkans daalt.

Deze uitkomsten kan men op twee manieren inhoudelijk samenvatten. De eerste is de constatering dat mensen die niet deelnemen aan verkiezingen relatief weinig gebruik maken van andere vormen van participatie. Kennelijk zijn varianten van maatschappelijke en politieke participatie geen alternatief voor de gang naar de stembus. Als de niet-stemmers gebruik maken van andere vormen van participatie, wijkt hun voorkeur voor bepaalde activiteiten overigens niet af van die van de gehele bevolking (de relatieve positie van de gemiddelden). Participatie van niet-stemmers ligt echter steeds op een lager niveau (de waarde van de gemiddelden). Een andere beschrijving van dezelfde gegevens is de constatering dat degenen die een stem uitbrengen relatief vaak gebruik maken van alle andere vormen van participatie. Politieke en maatschappelijke participatie vormen dus een

aanvulling op electorale participatie. De voorkeur voor bepaalde vormen van participatie wijkt onder stemmers niet af van de voorkeur onder de rest van de bevolking. Voor *elke* vorm van participatie geldt echter dat stemmers er frequenter gebruik van maken dan anderen. Uiteraard vormen deze beide beschrijvingen van niet-stemmers en stemmers keerzijden van de medaille waarnaar al in de inleiding is verwezen.

Uit figuur 2a en 2b blijkt dat – wellicht met uitzondering van nationale participatie – de relatie tussen stemkans en participatie weliswaar positief, maar niet erg indrukwekkend is. Alvorens vérgaande conclusies te verbinden aan deze uitkomsten is een nadere analyse gewenst. Daarvoor is allereerst bezien of de uitkomsten voor de samengevoegde dataverzameling zoals die hiervoor is gebruikt, ook worden gevonden in de afzonderlijke steden. In plaats van voor elke stad afzonderlijke grafieken te tekenen, is de relatie tussen stemkans en gebruik van andere vormen van participatie weergegeven in correlatiecoëfficiënten.¹¹ Tabel 2 bevat deze informatie voor de steden en voor de samengevoegde data. Uit deze tabel volgen diverse conclusies. De eerste is dat vrijwel alle coëfficiënten positief zijn (de vier negatieve zijn uitzonderlijk laag en drie ervan betreffen het gebruik van alternatieve vormen van politieke participatie). Daarmee is de stelling bevestigd dat kiezers meer gebruik maken van allerlei vormen van participatie dan mensen die (waarschijnlijk) niet naar de stembus gaan. De tweede conclusie is echter dat de relaties tussen electorale participatie en elk van de drie varianten van politieke participatie niet significant zijn in de afzonderlijke steden. Het feit dat we voor de samengevoegde data wél significante uitkomsten vinden, is een gevolg van het veel grotere aantal respondenten. De algemene stelling over het gebruik van andere vormen van participatie door stemmers en niet-stemmers moet dus worden geamendeerd: niet-stemmers maken niet méér gebruik van vormen van politieke participatie dan stemmers doen en die andere vormen zijn dus geen alternatief voor het gebruik van het stemrecht. De derde conclusie op basis van tabel 2 is dat de relatie tussen stemkans en maatschappelijke participatie duidelijk positief is. Dit geldt overigens sterker voor nationale maatschappelijke participatie dan voor lokale maatschappelijke participatie. Niet-stemmers maken dus aantoonbaar minder gebruik van allerlei vormen van maatschappelijke participatie dan stemmers doen.

Naast deze verbijzondering van de bevindingen op basis van een analyse voor de verschillende steden, is een nader onderzoek vereist naar de mogelijke invloed van achtergrondvariabelen. Al sinds de start van het empirisch onderzoek naar politieke participatie in de jaren vijftig is bekend dat relatief hoge niveaus van participatie vooral zijn te vinden onder mannen, ouderen en mensen met een hoge sociale status.¹² De relatie tussen opkomst bij ver-

Tabel 2: Correlatie tussen electorale en andere vormen van participatie (Pearson's r)

gemeente:	stemkans:	vormen van participatie:					N
		lokale m.p.	nation. m.p.	instituteel	protest	alternatief	
Amsterdam	gemeenteraad	.14*	.29**	.08	.08	.95	311
	Tweede Kamer	.15*	.30**	.13	.10	.01	
Eindhoven	gemeenteraad	.23**	.27**	-.01	.01	-.00	390
	Tweede Kamer	.23**	.29**	.05	.12*	-.01	
Den Haag	gemeenteraad	.16**	.25**	.08	.10*	.03	788
	Tweede Kamer	.16**	.25**	.07	.10*	-.00	
Nijmegen	gemeenteraad	.10	.21**	.04	.07	.09	489
	Tweede Kamer	.11*	.18**	.05	.05	.09	
Tilburg	gemeenteraad	.13*	.19**	.14*	.11	.10	377
	Tweede Kamer	.13*	.16**	.13*	.12*	.07	
Utrecht	gemeenteraad	.12*	.31**	.10	.10	.13*	376
	Tweede Kamer	.15*	.24**	.10	.07	.12	
Zwolle	gemeenteraad	.18**	.25**	.04	.10	.05	405
	Tweede Kamer	.18**	.22**	.06	.09	.06	
totaal	gemeenteraad	.15**	.26**	.07**	.09**	.06**	3126
	Tweede Kamer	.15**	.24**	.08**	.10**	.04	

* significantieniveau <.01 (eenzijdig)

** significantieniveau <.001 (eenzijdig)

kiezingen en andere vormen van participatie zou dus een gevolg kunnen zijn van een gemeenschappelijke afhankelijkheid van dergelijke achtergrondvariabelen. Nu vooral de beide maatschappelijke vormen van participatie gecorreleerd zijn met de kans dat de respondent deelneemt aan verkiezingen (zie tabel 2), kunnen we de verdere analyse beperken tot deze vormen van participatie. Daartoe zijn in tabel 3 de bivariate en de partiële correlatiecoëfficiënten weergegeven voor de relatie tussen stemkans en maatschappelijke participatie. Als controlevariabelen is gebruik gemaakt van informatie over geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en gezinsinkomen van de respondent. Deze beide laatste variabelen dienen als indicatoren van de sociale status.

Een vergelijking van de bivariate en de partiële coëfficiënten in tabel 3

Tabel 3: Correlatiecoëfficiënten tussen electorale en maatschappelijke participatie (Pearson's r en partiële correlatiecoëfficiënten)

gem.:	stemkans:	lokale maatschappelijke participatie					nationale maatschappelijke participatie				
		corr.	geslacht	leeftijd	opleid.	inkomen	corr.	geslacht	leeftijd	leid.	inkomen
A'dam	gem.raad	.13	.14	.13	.13	.12	.26	.26	.25	.22	.25
	Tweede K.	.16	.16	.16	.15	.15	.27	.27	.21	.21	.25
Eindh.	gem.raad	.23	.23	.23	.19	.20	.28	.28	.25	.25	.26
	Tweede K.	.24	.24	.24	.19	.20	.30	.30	.26	.26	.27
Den H.	gem.raad	.16	.16	.16	.12	.14	.27	.27	.21	.21	.24
	Tweede K.	.15	.15	.15	.11	.12	.25	.25	.17	.17	.21
Nijm.	gem.raad	.09	.09	.09	.08	.08	.21	.21	.19	.19	.19
	Tweede K.	.11	.11	.11	.10	.10	.19	.19	.16	.16	.16
Tilburg	gem.raad	.16	.16	.16	.14	.16	.18	.18	.15	.15	.18
	Tweede K.	.13	.13	.13	.10	.13	.16	.16	.13	.13	.14
Utrecht	gem.raad	.16	.16	.16	.13	.15	.32	.33	.30	.30	.30
	Tweede K.	.20	.20	.20	.17	.20	.25	.25	.22	.22	.23
Zwolle	gem.raad	.17	.16	.15	.17	.16	.25	.26	.20	.20	.23
	Tweede K.	.16	.15	.14	.17	.15	.21	.21	.15	.15	.18
totaal	gem.raad	.15	.15	.15	.13	.14	.26	.26	.22	.22	.24
	Tweede K.	.15	.15	.15	.13	.14	.24	.24	.18	.18	.21

NB: Listwise deletion van missing values

geeft aan dat de relatie tussen stemkans en maatschappelijke participatie niet of nauwelijks wordt beïnvloed door de vier achtergrondvariabelen.¹³ De relatief grootste verandering van de uitkomsten is de daling van de correlatie tussen de kans om te stemmen voor de Tweede Kamer en de deelname aan nationale maatschappelijke participatie als het niveau van het onderwijs van de respondent in de beschouwing wordt betrokken (een daling van .24 naar .18). Alleen voor deze achtergrondvariabele is er enige invloed op de uitkomsten te bespeuren. Deze invloed is overigens beperkt en leidt nergens tot bijstelling van de conclusie dat stemkans en maatschappelijke participatie positief gecorreleerd zijn. Deze zichtbare, maar beperkte invloed van het onderwijsniveau van de respondent is overigens eveneens in overeenstemming met eerdere bevindingen op het gebied van de politieke participatie van burgers.¹⁴

Discussie

De uitkomsten van dit onderzoek naar de relaties tussen electorale, politieke en maatschappelijke participatie geven aan dat degenen die de gang naar de stembus maken, waarschijnlijk ook de meest actieve gebruikers van andere vormen van participatie zijn. Daarmee is duidelijk dat de thuisblijvers bij verkiezingen hun gebrek aan invloed niet of nauwelijks compenseren door het ontplooiën van andere politieke of maatschappelijke activiteiten. In tegendeel, degenen die daadwerkelijk stemmen zijn ook juist relatief actief in lokale en maatschappelijke organisaties en hun gebruik van allerlei andere vormen van politieke participatie is zeker niet geringer dan dat van de overige burgers. Daarmee vervalt de empirische basis voor de stelling dat dalende opkomstcijfers worden gecompenseerd door actieve deelname aan sociale verbanden.

Uiteraard volgt uit deze bevindingen niet dat maatschappelijke organisaties geen belangrijke rol zouden spelen in moderne samenlevingen. Wellicht bieden zij juist de ruimte voor emancipatie en leerprocessen met democratische besluitvorming waar Evans en Boyte in hun pleidooien voor 'free space' zo nadrukkelijk naar verwijzen. Vooral de organisatie op lokaal niveau ('community groups') zijn dan van belang, omdat zij:

'... call attention to that vast middle ground of communal activity, between private life and large-scale institutions, as the arenas in which notions of civic virtue and a sense of responsibility for the common good are nourished, and democracy is given living meaning' (Evans en Boyte 1992: 202).

In deze visie is de positieve correlatie tussen electorale en maatschappelij-

ke participatie dan ook een uitdrukking van het gedeeltelijk welslagen van socialisatieprocessen in lokale groepen. Juist *doordat* mensen de waarde van democratische besluitvorming hebben leren inzien in allerlei organisaties, zullen ze ook een grotere kans hebben om deel te nemen aan verkiezingen.

Er is echter ook een minder optimistische interpretatie van deze cijfers mogelijk. In dit geval is de positieve correlatie tussen stemkans en maatschappelijke participatie een bevestiging van het vermoeden dat bepaalde delen van de bevolking nauwelijks betrokken zijn bij de besluitvorming in de samenleving. Die delen compenseren hun gebrek aan electorale invloed ook niet met een relatief intensief gebruik van andere vormen van participatie. Hun gebrek aan betrokkenheid bij de gang van zaken in de samenleving uit zich *zowel* in geringe kansen om te gaan stemmen als in lage niveaus van politieke en maatschappelijke participatie. Indien het hier gaat om weloverwogen keuzen voor een zekere afzondering van allerlei sociale verbanden en betrokkenheid bij 'publieke' zaken, is er weinig reden voor zorgen. De relatief geringe betrokkenheid bij politieke en maatschappelijke besluitvormingsprocessen kan echter ook een uiting zijn van frustratie, onvrede en vervreemding. In dat geval vormen pleidooien voor vrijwillige organisaties als panacee voor de problemen van de verzorgingsstaat – of ze nu afkomstig zijn uit radicale of conservatieve hoek – nauwelijks een remedie voor kwalen waarvan de diagnose meer serieuze aandacht verdient dan tot nu toe is gebeurd.

Noten

1. Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de besturen van de zeven genoemde gemeenten door de Interuniversitaire werkgroep Lokale Democratie (P.W. Tops en P. Depla van de Katholieke Universiteit Brabant; S.A.H. Denters van de Universiteit Twente; J.W. van Deth en M.H. Leijenaar van de Katholieke Universiteit Nijmegen en B. Niemöller van de Universiteit van Amsterdam). Het veldwerk is verricht door het NIPO. Zie voor verdere bijzonderheden: P. Tops e.a. (1991).

2. Zie voor een overzicht van deze discussies Milbrath en Goel (1977), Van der Eijk (1975), Barnes, Kaase e.a. (1979) of Elsinga (1985).

3. Indien geen absolute aantallen zijn vermeld, is de percenteerbasis hier steeds de samengevoegde dataverzameling van 3400 respondenten.

4. In deze analyses wordt gesproken van *aantal* keren dat iemand heeft geparticipeerd waar strikt genomen het *aantal vormen van participatie* is bedoeld. Bij de interviews is gevraagd of men bij voorbeeld deel heeft genomen aan een handtekeningactie en het positieve antwoord telt als één activiteit. Nu zou men bij voorbeeld drie keer aan verschillende handtekeningacties hebben kunnen deelnemen. Omdat deze mogelijkheden beperkt zullen zijn voor de meeste mensen, is hier kortweg

gesproken van het aantal vormen van participatie waaraan de respondent heeft deelgenomen.

5. Uiteraard zijn, daar waar nodig, deze scores genormeerd voor het verschillende aantal items in de drie factoren.

6. Ook in deze analyses wordt gesproken van *aantal* organisaties waar strikt genomen het *aantal soorten* is bedoeld. Bij de interviews is gevraagd of men bij voorbeeld lid is van een wijkraad en het positieve antwoord telt als één lidmaatschap. Nu zou men lid kunnen zijn van drie wijkraden of van twee sportverenigingen. Omdat deze mogelijkheden beperkt zullen zijn voor de meeste mensen, is hier kortweg gesproken van aantallen organisaties waarvan de respondent lid is.

7. Uiteraard zijn deze cijfers beduidend lager als we de mensen die van geen enkele organisatie lid zijn in de berekeningen van de gemiddelden zouden betrekken.

8. In dit geval is gebruik gemaakt van het schaalmodel zoals ontworpen door Mokken (1971).

9. Ook hier zal, waar nodig, een normering voor het aantal items in de schalen worden toegepast.

10. Deze stelling luidt: 'Participation rates in voluntary associations will be positively related to voting turnout, whatever the nature of the association' (Olsen 1972: 319).

11. Voor deze berekeningen zijn de niet-genormeerde scores voor de vijf participatieschalen gebruikt.

12. Zie voor een overzicht van deze bevindingen Milbrath en Goel (1977: 86 e.v.).

13. De bivariate coëfficiënten in tabel 3 kunnen geringe verschillen vertonen met de resultaten zoals weergegeven in tabel 2. Deze verschillen zijn een gevolg van het feit dat voor de vergelijking van de bivariate en de partiële coëfficiënten in tabel 3 steeds dezelfde groep respondenten is gekozen ('listwise deletion of missing data').

14. Zie bij voorbeeld Barnes, Kaase e.a. (1979: 114-5).

Literatuur

- Barnes, S.H., M. Kaase e.a. (1979), *Political action. Mass participation in five Western democracies*. Sage, Londen.
- Berger, P. (1977), *Facing up to modernity. Excursions in society, politics and religion*. Basic, New York.
- Elsinga, E. (1985), *Politieke participatie in Nederland. Een onderzoek naar ontwikkelingen in politieke participatie in Nederland in de jaren zeventig*. CT-Press, Amsterdam.
- Evans, S.M., en H.C. Boyte (1992), *Free spaces. The sources of democratic change in America*. University of Chicago Press, Chicago en Londen (2e druk).
- Lubbers, R.F.M. (1990), *Rechtsstaat en samenleving: opnieuw een sociale kwestie*. KUN, Nijmegen.
- Milbrath, L.W., en M.L. Goel (1977), *Political participation. How and why do people get involved in politics?* Rand McNally, Chicago (2e druk).
- Mokken, R.J. (1971), *A theory and procedure of scale analysis. With applications in political research*. Mouton, Den Haag.
- Olsen, M.E. (1972), Social participation and voting turnout: a multivariate analysis. *American Sociological Review*, 37, p. 317-3.

Tops, P.W., e.a. (1991), *Lokale democratie en bestuurlijke vernieuwing*. Eburon, Delft (zeven delen voor de gemeenten Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Nijmegen, Tilburg, Utrecht en Zwolle).

Van der Eijk, C. (1975), Politieke participatie. Een overzicht van recente literatuur. *Acta Politica*, 10, p. 341-63.

Van Deth, J.W. van (1984), *Politieke waarden. Een onderzoek naar politieke waarde-oriëntaties in Nederland in de periode 1970 tot en met 1982*. CT-Press, Amsterdam.